

Sedmi dio

" BORBENA DEJSTVA U ZAPADNOJ SRBIJI

VOJNO-POLITIČKE SITUACIJE

Savezničke armije su u proleće i početkom leta 1944. razvile ofanzivna dejstva na svim frontovima. Crvena armija je 22. juna, na trogodišnjicu napada fašističke Njemačke na SSSR, krenula u nezadrživu ofanzivu na svim frontovima, od Baltičkog do Crnog mora, da bi trupe 2. i 3. ukrajinskog fronta 20. avgusta 1944. počele operacije za svrgavanje profašističkih režima u Rumuniji i Bugarskoj i izvlačenje ovih zemalja iz osovinskog bloka, a krajem avgusta izbile na jugoslovensko-rumunsku granicu.

Anglo-američke snage, nakon iskrcavanja u Normandiji 6. juna 1944, nastupile su kroz Francusku, Belgiju i Holandiju ka rijeci Rajni, a 5. američka i 8. britanska armija, nakon slamanja njemačke odbrane na rijeci Sandro i zauzimanja Kasina, a zatim Rima, učvrstile su svoj položaj u Italiji.

Operacije savezničkih armija neposrednije su istakle značaj balkanskog ratišta na kojem su oslobodilačke armije Jugoslavije, Grčke i Albanije držale velike dijelove svojih teritorija i vezivale za sebe oko 1,000.000 okupatorsko-kvislinških vojnika, od kojih oko 700.000 na jugoslovenskom ratištu. Te snage su ozbiljno ugrozile njemački odbrambeni sistem u Evropi i bile veliki oslonac anglo-američkim snagama u Italiji i južnom krilu Crvene armije na području donjeg toka rijeke Dunav.

U to vrijeme Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije kontrolisala je oko dvije trećine jugoslovenske teri-

torije i skoro sve važnije komunikacije, otežavajući manevre njemačkih jedinica iz Jugoslavije prema bokovima savezničkih armija. Prodorom u Srbiju Operativne grupe divizija, 1. proleterskog i 12. udarnog korpusa i uspješnim borbama jedinica pod komandom Glavnog štaba Srbije, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije prenijela je težište svojih dejstava na najvažnije ratište.

Aktivnošću dejstava Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i Crvene armije u Srbiji u toku septembra 1944. dovedena je u pitanje odluka njemačke Vrhovne komande o odbrani Balkana. Zbog toga je Vrhovna komanda njemačkih oružanih snaga za jugoistok u toku septembra privukla u Srbiju znatne snage u namjeri da pojača i po svaku cijenu odbrani preostale pozicije u Srbiji, u čemu nisu uspjeli, jer su jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i Crvene armije krajem septembra i početkom oktobra prešle u odlučnu ofanzivu za oslobođenje Srbije.

Do zajedničkih operacija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i Crvene armije došlo je na osnovu sporazuma koji je 21. septembra 1944. u Moskvi sklopljen između Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i Vrhovne komande Crvene armije. U ime Nacionalnog komiteta sporazum je potpisao maršal Tito. Sporazumom je bilo predviđeno da trupe Crvene armije mogu preći jugoslovensku granicu i da svoja dejstva prenesu na istočni deo teritorije Jugoslavije.

Takav razvoj događaja prinudio je Nijemce da glavninu svojih snaga u Srbiji orijentišu ka istočnim granicama naše zemlje u susret Crvenoj armiji. U Srbiji su zadržane njemačke policijske snage i preostale četničko-nedićevske formacije, koje je trebalo uništiti i rastrojiti sistem njihove vojne i političke vlasti, a zatim stvoriti uporišta NOP, formirati nove jedinice Narodnooslobodilačke vojske i uspostaviti i učvrstiti organe narodne vlasti. Bilo je to, pored neprekidnog dejstva po komunikacijama i ometanja pregrupisanja njemačkih snaga, osnovni zadatak naših jedinica u Srbiji.

Bilo je to vrijeme i velikih političkih pobjeda Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Na osnovu sporazuma Tito — Šubašić, kraljevska izbjeglička vlada je 8. avgusta 1944. izdala deklaraciju kojom je svaka javna i prikrivena

saradnja sa okupatorom osuđena kao zločin i izdaja narodnih interesa, a narodi Jugoslavije su pozvani da se okupe i ujedine u borbi protiv okupatora, pod vodstvom maršala Josipa Broza Tita. Predsednik Nacionalnog komiteta Jugoslavije i vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske, maršal Tito je 17. avgusta izdao deklaraciju kojom su pripadnici četničkih i kvislinških formacija poslednji put pozvani da se pridruže Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije. Neposredno posle toga, kraljevska izbjeglička vlada je 25. avgusta ukinula četničku Vrhovnu komandu Jugoslovenske vojske u otadžbini, a Dražu Mihajlovića 29. avgusta razriješila dužnosti načelnika štaba Vrhovne komande. Svi ovi događaji naišli su na snažan odjek u Srbiji. Kod naroda je raslo borbeno raspoloženje, a u redovima četničkih i nedićevskih formacija širila se demoralizacija.

Prelaskom u Srbiju štab 11. divizije je privremeno koncentrisao jedinice u širem rejonu sela Planina, odakle je u cilju proširenja zauzete teritorije, 17. septembra 1944. godine 5. brigadu orijentisao ka Krupnju, Udarnu grupu i jedan bataljon 12. brigade prema Malom Zvorniku. Jedan bataljon 12. brigade upućen je prema Lipovom Brdu da razbije grupu četnika, a ostala dva zadržana su u rejonu sela Planina.

Nastupajući preko planine Jagodnje, 5. brigada je u popodnevnim časovima 17. septembra 1944. stigla na domak Krupnja, kojeg je iz pokreta zauzeo njen 3. bataljon, razbivši jedan bataljon Srpske državne straže. Veća grupa Ljotićevaca i Nedićevaca izvukla se iz varošice i utvrdila u zgradi škole, odakle je pružala žilav otpor sve do 22,00 časa, kada je savladana. Zarobljeno ih je 80, a jedan broj je poginuo i ranjen. Sutradan, 18. septembra 1944. u Krupnju je održan narodni zbor kome je prisustvovalo nekoliko stotina građana. Na zboru je govorio politički komesar 5. brigade, Mahmut Ibrahimpašić. Borački i starješinski sastav 11. divizije bio je prezadovoljan dočekom na koji je naišao kod naroda ovog slobodarskog ustaničkog kraja.

Udarna grupa i jedan bataljon 12. brigade 17. septembra 1944. zauzeli su Mali Zvornik, a 18. septembra produ-

žili čišćenje terena prema Gučevu i Banji Koviljači. Bile su to prve pobjede 11. divizije u Srbiji.³⁰⁰

Po povratku sa zadatka Udarna grupa je rasformirana. Po naređenju štaba 12. korpusa Mačvanskoj odred je upućen u sastav 36. divizije, a 3. bataljon 3. ličke proleterske brigade, otišao je u sastav svoje brigade.³⁰¹

Prelazak 11. divizije u Srbiju i njena dejstva u rejonu Krupnja, prisilili su četničku komandu da dijelom jedinica 4. grupe jurišnih korpusa interveniše prema Krupnju. Istovremeno prema Krupnju je išao i Majevički četnički korpus, koji je iz istočne Bosne prešao Drinu i kretao se za 11. divizijom. U predvečerje 18. septembra 1944. jače četničke snage su napale Krupanj. Jedinice 5. brigade prihvatile su borbu i držale se u Krupnju do pred kraj dana 19. septembra, kada su se povukle u pravcu Stolica.

U ovom rejonu prikupljene su i ostale jedinice 11. divizije. Da se ne bi angažovala u jačim borbama protiv četničkih snaga i zbog velike oskudice u municiji,³⁰² štab divizije je doneo odluku da se napusti Krupanj i u 23,00 časa 19. septembra 1944. iz rejona Stolica izvrši pokret pravcem Mrtološ — Mačkov Kamen — u rejon sela **Sljivova**, gdje se zadržala do 21. septembra 1944. kada je uhvaćena veza sa štabom 12. korpusa NOVJ. U borbama oko Krupnja tokom 18. i 19. septembra 1944. godine 5. brigada je pretrpjela znatne gubitke. Poginulo je 14 a ranjeno 15

³⁰⁰ Zbornik, tom I, knj. 12, dok. 94. Izvještaj štaba 11. divizije od 20. septembra 1944. štabu 12. korpusa o borbama protiv četnika i nedičevaca kod Krupnja i Malog Zvornika — Zbornik, tom IV, knj. 30, dok. 19. Operacijski dnevnik Mačvanskog odreda od 4. oktobra 1944; Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić, nav. d, str. 203; J. Marjanović, M. Kukolj, M. Vujović, B. Gačeša, R. Ranilavić, nav. djelo, str. 326.

³⁰¹ Zbornik, tom I, knj. 12, dok. 100. Naređenje štaba 12. korpusa od 21. septembra 1944. štabovima divizije za čišćenje desne obale Drine i prodiranje u pravcu Mačve.

³⁰² Velika oskudica u municiji kod 11. divizije bila je tokom njenih dejstava u istočnoj Bosni. Količine koje je primila od štaba 3. korpusa pred polazak u Srbiju nisu mogle zadovoljiti njene potrebe. I kod ostalih jedinica 12. korpusa 16. i 36. divizije bilo je teško stanje zbog nedostatka municije, što je znatno usporavalo njihovo brže napredovanje sa prostora Povlena, Jablanika i Medvednika prema Ceru i ovladavanje prostorom zapadnom Srbije. Arhiv VII, reg. br. 8/1, kutija 589 — Petar Višnjić »Operacije za oslobođenje Srbije 1944«, Izdanje Vojnoistorijskog instituta, Beograd, 1972, str. 151.

»

boraca. Zarobljeno je 20 četnika, dok su gubici neprijatelja o poginulim i ranjenim nepoznati.³⁰³

O uspostavljanju veze sa 11. divizijom štab 12. korpusa NOVJ obavijestio je Vrhovni štab 21. septembra 1944. depešom sledeće sadržine:

»Prihvatili smo jedanaestu diviziju. Ona se pod pritiskom Račićevih četnika, koji su se povlačili pred nama, posle višečasovne borbe povukla iz Krupnja. Večeras će Šesnaesta - divizija zauzeti Krupanj. Sa Račićem se nalazi 700 četnika sa Majevice, koji su ovih dana prešli u Srbiju. Na sektoru Krupanj — Loznica nalazi se do 3.000 četnika.³⁰⁴

Konačno je 21. septembra 1944. 11. divizija nakon dugog i napornog marša koji je trajao mjesec i pol dana, preko srednje i istočne Bosne, uz gotovo svakodnevnih borbe sa elitnim njemačkim jedinicama (7. i 13. SS divizijom), ustaško-domobranskim, četničkim i »zelenokadrovskim« snagama, ušla u sastav 12. korpusa NOVJ.

Naređenje Vrhovnog komandanta da 11. divizija pređe rijeku Drinu i da se priključi ostalim snagama NOVJ u operacijama za oslobođenje Srbije, borci i starješine divizije izvršili su u potpunosti i s ponosom, savlađujući bezbroj nedaća.

Obavještavajući potčinjene mu jedinice (16. i 36. vojvođansku NOU diviziju) o ulasku 11. divizije u sastav korpusa, štab 12. korpusa je jednom rečenicom na najbolji način izrazio zahvalnost borcima i starješinama ove divizije:

»... U sastav našeg korpusa ušla je slavna 11. divizija. . .«³⁰⁵ Ulaskom u sastav 12. korpusa, štab 11. divizije uputio je štabovima 16. i 36. vojvođanske divizije drugarско pozdravno pismo u kojem se pored ostalog kaže:

»Ponosni smo mi sinovi napaćene, ali nikad pokorene Kozare i Krajine, što smo se u borbenom zagrljaju našli sa vama herojima iz Srema i Vojvodine, da zajednički u posled-

³⁰³ isto kao u napomeni 300.

³⁰⁴ Zbornik, tom IV, knj. 29, dok. 97. Izvod iz knjige depeša štaba 12. korpusa NOVJ upućenih Vrhovnom štabu o dejstvu u septembru 1944.

³⁰⁵ Zbornik, tom I, knj. 12, dok. 100, strana 257. Naređenje štaba 12. korpusa od 21. septembra 1944. štabovima divizija za čišćenje desne obale Drine i prodiranje u pravcu Mačve.

njem jurišu učestvujemo u čišćenju naše zemlje od prokletog švapskog dušmana i njegovih slugu. Još smo više ponosni i srećni, što ćemo zajedno sa vama sinovima slobodarskog i neustrašivog Srema i Vojvodine, moći pokazati narodu Srbije, da smo došli da mu pomognemo u konačnom oslobođenju i da zajedno sa braćom iz Srbije, pohitamo u susret našoj bratskoj Crvenoj armiji...

Kroz naše nove i odlučne bitke, mi ćemo zajedno sa vama i novim borcima iz Srbije još više i konačno učvrstiti odluke AVNOJ-a i izdići naš Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije kao jedinog predstavnika naših naroda.

Napred, u poslednji boj za izgon neprijatelja iz naše rodene zemlje!

Napred u borbu za novu i srećnu federativnu Jugoslaviju!

Napred, za izvršenje naređenja našeg voljenog Vrhovnog komandanta maršala Jugoslavije, druga TITA!^{3TM}

Nakon što su jedinice 16. divizije 21. septembra 1944. zauzele Krupanj, snage 12. korpusa ovladale su masivom Povlen — Jablanik — Medvednik i izbile u dolinu rijeke Jadar. Ovim dejstvima 12. korpus je privukao na sebe znatan broj četničkih snaga i na taj način zaštitio lijevo krilo jedinica 1. proleterskog korpusa i olakšao njihova ofanzivna dejstva u rejonu Valjeva.³⁰⁷

Raspored divizija 12. korpusa u to vrijeme bio je:

— 36. divizija na prostoru zapadno od Krupnja, orijentisana ka selu Zavlači i planinama Iverak i Cer;

— 16. divizija na prostoru zapadno od Krupnja na pl. Boranji;

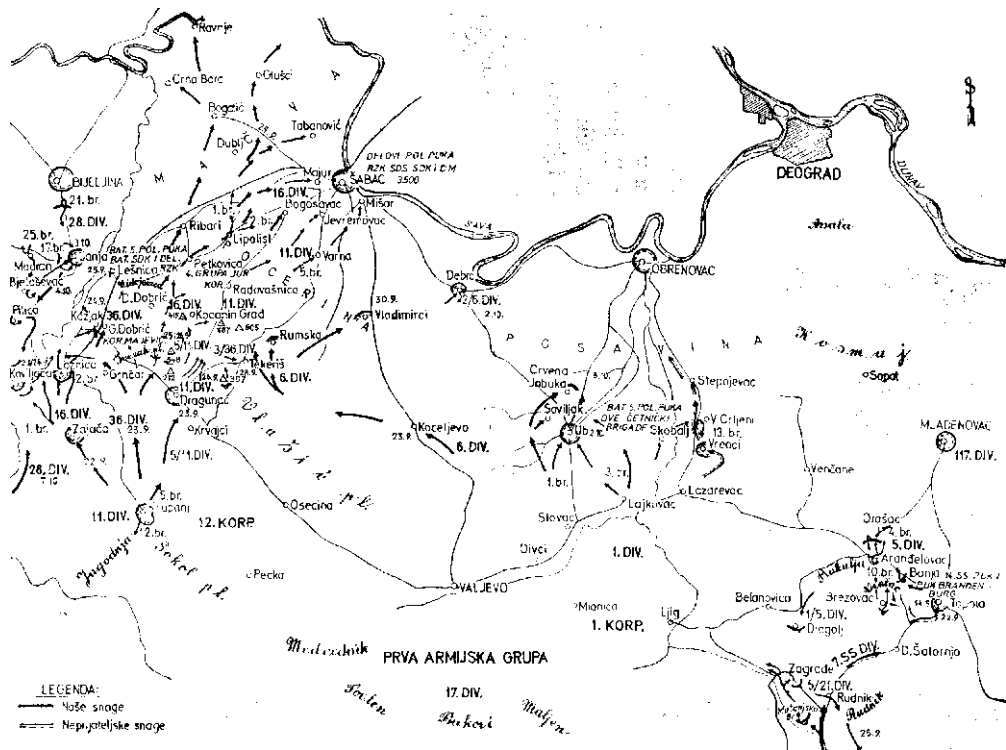
— 11. divizija na Sokolskoj planini i kod Ljubovije.³⁰⁸

Na pravcu dejstva 12. korpusa nalazile su se slijedeće neprijateljske snage: 4. grupa četničkih jurišnih korpusa, Cersko-majevička grupa korpusa i još neke četničke jedinice, 3. puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa i dijelovi Srpske državne straže. Te neprijateljske jedinice trebale su biti potpomognute 5. SS policijskim motorizovanim pukom, 3. pukom bjelogardejskog ruskog zaštitnog korpusa

³⁰⁶ Arhiv VII (fond NOR) k. 866A, f. 9, dok. 4. Pozdravno pismo štaba 11. divizije štabovima 16. i 36. vojvodanske divizije.

³⁰⁷ Petar Višnjić, n/d, strana 150.

sos Isto, strana 163.

Borbe u sastavu 12. korpusa NOVJ do početka beogradske operacije

i 696. motorizovanim bataljonom poljske žandarmerije, ukupne jačine oko 8.000 četnika, Nedićevaca i Nijemaca. Namjera četničke Vrhovne komande Draže Mihajlovića bila je da u sklopu okupatorskih priprema za odbranu Srbije i Beograda, čvrsto poveže sve četničke jedinice i povede akciju za raščišćavanje situacije u oblasti Beograda i Šumadije. Istovremeno je planiran napad na snage 12. korpusa u cilju njihovog odbacivanja sa Boranje, Jagodnje, Sokolske planine i Medvednika i da ih sa tih jakih objekata između Drine i Jadra prisili na povlačenje u istočnu Bosnu. Budući da je zamisao četničke Vrhovne komande za napad na snage 12. korpusa imala izuzetnu važnost i od nje je zavisio uspjeh čitavog poduhvata, za taj napad su određene najbolje četničke jedinice, a njegovo izvršenje trebalo je biti 24. septembra 1944.

Stvorivši čvrst oslonac na sektoru Krupnja, štab 12. korpusa je 21. septembra 1944. naredio potčinjenim divizijama da očiste desnu obalu Drine od Ljubovije do ušća u Savu, da se na toj liniji povezu sa snagama 3. korpusa u istočnoj Bosni i time potpuno vojnički i politički ovlada dijelom zapadne Srbije na liniji Valjevo — Ljubovija do rijeke Save.³⁰⁹

Plan štaba 12. korpusa bio je da taj zadatak izvrši sa snagama 16. i 36. divizije, a da 11. diviziju, koja je bila iznurena dugim marševima i borbama kroz istočnu Bosnu i šestokim trodnevnim borbama sa četnicima oko Krupnja, zadrži u rezervi.

U toku 22. septembra 1944. divizije su krenule na izvršenje zadatka. Zadatak 16. divizije je bio da obrazuje dvije kolone i da se glavnom kolonom (dvije brigade) kreće pravcem Krupanj — Divljakovići — Duge Njive — Crni Vrh — Turski grob, a drugom kolonom (jedna brigada), pravcem Krupanj — Crkvine — Pantića vis — Krnja Jela, jer je štab korpusa pretpostavljao da će neprijatelj u tom rejonu pružiti odlučan otpor nižim snagama.

Zadatak 36. divizije bio je da izvrši pokret pravcem Lipinovići — Cerova — Gornja Mala — Bajir — Stolice i da po izbujanju na Stolice postavi jednu brigadu na sektor Stolice — Bajir — Gornja Mala — Mijakovac (trig. 610), a sa jednom brigadom nastavi prodiranje pravcem Baji —

³⁰⁹ Isto kao u napomeni 305.

Visoka Glava — Lipova Glava — Korenita i sa tog sektora ispita opšti pravac Korenita — Krst — Rumljani — Kozjak, kojeg posjesti glavnom divizije i izvršiti obezbjeđenje od Šapca, ispitujući istovremeno sektor Loznica — Draginac — Iverak — Cer.

Jedanaestoj diviziji je naređeno da se od 09,00 časova 22. septembra 1944. prebaci u rejon Krupnja i da smijeni jedinice 16. divizije, preuzme garnizonu službu u Krupnju, da u toku 22. a najkasnije 23. septembra 1944. poruši most na rijeci Jadru kod sela Zavlake, zauzme Ljuboviju i da izvida pravac Sokolska planina — Medvednik. Pored toga 11. diviziji je stavljeno u zadatak da na sektoru Krupnja organizuje narodnooslobodilačku vlast, izvede mobilizaciju ljudstva, formira partizanski odred, stavi u pogon radionice za vojne potrebe, sredi jedinice, odmori ljudstvo i pripremi se da kao opšta korpusna rezerva blagovremeno interveniše na pravcu gdje se za to ukaže potreba. Pored izvršenja ostalih naređenja 11. divizija je formirala Komandu mjesta u Krupnju, a iz Mačvanskog odreda izdvojeno je 20 boraca koji su poslužili kao jezgro za formiranje Rađevskog NOP odreda.³¹⁰

Štab 11. divizije je 23. septembra 1944. naredio 5. brigadi da posedne prostorije Cikote — Krivajac, radi obezbjeđenja desnog krila 16. divizije i da se po svaku cijenu održi na ovim položajima, ne dozvolivši neprijatelju prodor prema Lešnici i Loznici. U sklopu ovog zadatka, brigadi je naređeno da likvidira četničku grupu u selu Zavlaka i da poruši most na rijeci Jadru.

Dvanaestoj brigadi, bilo je naređeno da zauzme Ljuboviju, ali se od toga odustalo, zbog razvoja događaja na pravcu nastupanja 16. i 36. divizije. Zbog toga je brigada zadržana u rejonu Krupnja, s tim što je jedan njen bataljon ostao kao posada u Krupnju, a jedan kao zaštita divizijske bolnice.³¹¹

³¹⁰ Zbornik, tom IV, knj. 30, dok. 19. Operacijski dnevnik štaba Mačvanskog odreda od 4. oktobra 1944. dostavljen štabu 11. divizije o dejstvima odreda u septembru 1944. u istočnoj Bosni i zapadnoj Srbiji. Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić, n/d. strana 205.

³¹¹ su Zbornik, tom I, knj. 12, dok. 125. Naređenje štaba 11. divizije od 23. septembra 1944. štabovima brigada za napad četnika na prostoriji Zavlaka — Cer.

Na pravcima nastupanja jedinica 16. i 36. divizije situacija se brzo menjala u korist naših snaga. Otkrivši pokret jedinica 16. divizije, četničke snage su uz slab mjestimičan otpor, napustile položaje na liniji Bajir — Stolice — Krnja jela — Turski grob — Ratiša i povukle se prema Banji Koviljači i Loznici. Napuštanje bez otpora linije Krnja jela — Turski grob od strane neprijatelja, gdje se očekivao njegov odlučan otpor, omogućio je 16. diviziji da nastavi prodor i da do pada mraka 22. septembra 1944. odbaci 3. četnički jurišni korpus sa linije Cerje — Glavica — selo Koštajnik, da ovlada grebenom Gučeva i podođe Banji Koviljači i Loznici s juga. Istog dana glavnina snaga 36. divizije posjela je liniju sela Gornja Mala — Stolice i u dolini rijeke Jadra put Valjevo — Loznica.³¹²

Ocijenjujući da najveći dio neprijateljskih snaga na pravcu nastupanja 12. korpusa, sačinjavaju četnici demoralisani zbog pretrpljenih poraza u borbama sa Operativnom grupom divizija NOVJ u rejonu Kopaonika i 1. proleterskim korpusom, na prostoru Suvobor — Ravna gora — Maljen, štab 12. korpusa je odlučio da djeluje brzo i bez većih priprema. Zbog toga je 16. diviziji naredio da u toku noći 23/24. septembra 1944. zauzme Loznicu i Banju Koviljaču. Istovremeno je iz pravca Korenita — Krst — Runjani — Kozjak, hitno privukao 36. diviziju s namjerom da je ubaci u pozadinu neprijatelja u cilju rušenja željezničke pruge i mostova na komunikaciji Loznica — Sabac. Štabu 11. divizije je naređeno da deo snaga isturi prema planini Iverak i obezbjedi dejstvo 16. i 36. divizije.

Dok se 16. divizija pripremala za napad na neprijateljske garnizone u Koviljači i Loznici, jedinice 36. divizije su 23. septembra 1944. slomile otpor četnika i Nijemaca na mostu na rijeci Jadru kod sela Obreža i na pravcu sela Stolice — Grnčarsko groblje, spustile se u dolinu Jadrta, zauzele željezničku stanicu u selu Lipnici, porušile prugu i uspostavile kontrolu nad svim putevima koji sa sjevera vode u Loznicu. Istog dana je 5. kozarska brigada 11. divizije izbila na prostor sela Cikote — sela Krivajci i zatvorila prilaze Loznici sa istoka. U toku noći, 23/24. septembra, jedinice 16. divizije su oslobodile Loznicu i Kovi-

³¹² Zbornik, tom I, knj. 12, dok. 126 Izvještaj štaba 16. divizije od 23. septembra 1944. štabu 12. korpusa, o razbijanju četničkih brigada kod Zajače. — Petar Višnjić, n/d. str. 168—169.

ljaču.³¹³ Time je poremećen plan četničkog komandanta 4. grupe jurišnih korpusa da u toku 24. septembra 1944. napadne jedinice 12. korpusa i da ih se prisili na povlačenje u istočnu Bosnu. U takvoj situaciji četnička Vrhovna komanda procjenila je da planirani napad ne nudi povoljan ishod i da je svrsishodnije prijeći u odbranu.

Zauzimanjem Koviljače i Loznice divizije 12. korpusa prodrle su u južni deo Mačve. Međutim, da bi mogle dalje nastupati na sjever i sjeveroistok, trebalo je likvidirati brojnu neprijateljsku grupaciju koncentrisanu u rejonu planina Iverak — Cer — Vlašić, koju su sačinjavali četiri četnička korpusa, 3. puk bjelogardijskog ruskog zaštitnog korpusa i dijelovi srpskog dobrovoljačkog korpusa, a na pravcu prema Loznici izvjesne njemačko Nedićevske jedinice. Ukupna jačina te grupacije bila je oko 8.000 vojnika. Na tom prostoru nalazila se i četnička Vrhovna komanda sa Dražom Mihailovićem na čelu, kao i četnički Centralni nacionalni komitet.³¹⁴

Ocjenivši da je brz pad Loznice i Koviljače i izbijanje naših jedinica u dolinu rijeke Jadrta izazvao iznenađenje kod neprijatelja i dezorganizaciju dijela njegovih snaga, štab 12. korpusa je zaključio da će glavnina četničkih snaga pružiti otpor na planinama Cer i Iverak. Zbog toga je odlučio da svim raspoloživim snagama napadne i uništi četnike na tom prostoru. Naređenje za napad je izdato 25.

³¹³ Arhiv VII (fond NOR), reg. br. 20/2, kutija 589. Naređenje štaba 12. korpusa od 23. septembra. Zbornik, tom I, knj. 12, dok. 133. Naređenje štaba 16. divizije od 24. septembra 1944. štabovima brigada za razbijanje četničkih snaga na prostoru sela Dobrići — Iverak planina. Petar Višnjić, n/d. strana 169.

³¹⁴ Na sjevernim padinama planine Maljen prema Briježdu 11. septembra 1944. 3. lička proleterska brigada 6. proleterske divizije »Nikola Teška«, susrela se sa četničkom kolonom u kojoj su se nalazili Vrhovna komanda Draže Mihailovića, četnički nacionalni komitet i američka vojna misija s pukovnikom Mak Daulom na čelu, a koje su se povlačile s Ravne gore, ispred jedinica 1. proleterske divizije. Poslije kraće borbe dijelovi 6. proleterske divizije su zarobili cijelu komoru i nekoliko oficira četničke Vrhovne komande i zaplijenili arhivu Draže Mihailovića. Saznavši da se u koloni nalazi Draža Mihailović, organizovana je energična potjera sve do Mionice gdje su u sumrak stigli dijelovi 3. ličke proleterske brigade ali su četnici poslije kraće borbe napustili Mionicu. Mihailović je sa svojom kolonom stigao u selo Divce, gdje su ga prihvatili dijelovi 1. i 3. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, a odatle je njemačkim automobilima prebačen u Koceljevo (Petar Višnjić, n/d. strana 140).

septembra 1944. Divizijama je naređeno da u toku toga dana izvrše potrebne pripreme, a sutradan 26. septembra, otpočinu napad.³¹⁵

Opšti zadatak divizija je bio razbiti i uništiti neprijateljsku koncentraciju na sektoru Lešnica — Cer — Iverak. Očistiti Cer kao glavno uporište za prodiranje prema Savi. Ovladati Mačvom i Pocerinom — bazom za mobilizaciju novih boraca. Prodirati u Posavinu, likvidirajući uporedno neprijateljske garnizone na tom setkoru. Ovladati linijom Save na sektoru Mačva — Posavina. Vojnički i politički učvrstiti sektor Krupanj — Loznica — Cer — Mačva — Šabac — Pocerina — Posavina kao bazu korpusa.

S tim u vezi 11. diviziji, koja se nalazi na desnom krilu korpusa u rejonu sela Cikote, naređeno je da nastupa opštim pravcem sela Draginac — selo Ribarice, ovlada istočnim padinama planine Iverak na sektoru Debeli rit — Velika Glavica i da se sa tog sektora poveže sa jedinicama 16. divizije na svom lijevom krilu sadejstvujući im po potrebi pri čišćenju ostalih dijelova planine Iverak, a zatim nastavi obuhvatno dejstvo opštim pravcem Velika Glavica — Mirkovača — Kosanin Grad — Cer (trig. 687) Raskršće — Široka ravan — Kunovac — Grabovac. Zadržati se na liniji Grabovac — Kunovac — Raskršće — Kosanin Grad i usmjeriti dejstva prema Tekerišu, Despiću, Radovašnici — Beloj Reci i Petković, vezujući se u lijevo pravcem Veliko Cerje — Mršića grob sa jedinicama 16. divizije i po potrebi sadejstvujući sa njima.

U centru borbenog rasporeda Korpusa nalazila se 16. divizija, kojoj je naređeno da ovlada linijom Cot — Četenište, a zatim u dvije kolone nastavi prodor i izbije na liniju između Mršića groba i planine Vidojevice, dejstvujući glavninom ka Novom Selu i Lešnici.

Tridesetšestoj diviziji, koja se nalazila na lijevom krilu borbenog rasporeda korpusa, naređeno je da napadne zapadne obronke planine Cer, a zatim Lešnicu i produži nastupanje pravcem Lešnica — selo Prnjavor, sprečavajući neprijatelju odstupanje s Cera.

Pridajući veliki značaj napadu na četničku grupaciju u rejonu planina Iverak, Cer i Vlašić, štab 1. armij-

315 Zbornik, tom I, knj. 12, dok. 139. Naređenje štaba 12. korpusa od 25. septembra 1944. štabovima divizija za uništenje četnika na prostoriji Lešnica — Cer — Iverak.

ske grupe NOVJ je 26. septembra 1944. naredio 6. proleterskoj diviziji »Nikola Tesla« da se iz rejona Koceljeva prebaci u pravcu sela Tekeriša i Cera, s ciljem da dijelom snaga izvrši napad s boka i pozadine, ugrozi četničke položaje na Ceru i olakša napad jedinica 12. korpusa i obezbjeđi njihovo desno krilo i pozadinu, a da dijelom snaga posedne položaje u rejonu Krupanj za slučaj eventualnog prihvatanja jedinica 12. korpusa.³¹⁶

Raspolažući podacima da se sa neprijateljskom grupacijom, na koju je planiran napad, nalazi i četnička Vrhovna komanda sa Dražom Mihailovićem na čelu štab korpusa je posebno istakao potrebu da sve jedinice i štabovi ispolje punu samoinicijativu, dejstvujući prema razvoju situacije i koristeći svu upornost, borbenost i stečeno iskustvo za uništenje četničkih i ostalih snaga neprijatelja, na prostoru Cer — Lešnica.

Noću, 25/26, septembra 1944. godine 11. i 16. divizije su prešle u napad i već u prvom naletu probile odbranu neprijatelja. Na svom pravcu nastupanja, 11. divizija je razbila Kosmajski četnički korpus i nastavila prodiranje ka vrhu Cera i ka Raskršću. Istovremeno je 16. divizija razbila 2. i 3. Majevački korpus i osvojila Iverak. Razbijene četničke snage u neredu su se povukle prema Ceru. Oko 09,00 časova 26. septembra 1944. jedinice 11. i 16. divizije su počele borbu za glavni greben Cera. Otpor četnika je brzo slomljen, pa su već oko 12,00 časova snage 11. i 16. divizije ovladale gotovo cijelim masivom Cera.

U međuvremenu je i 36. divizija nakon žestokih borbi slomila otpor dijelova bjelogardejskog Ruskog zaštitnog korpusa i Srpskog dobrovoljačkog korpusa i oko 18,00 časova zauzela Lešnicu. Na ovom prostoru su se jedinice 36. divizije spojile sa 2. vojvođanskom brigadom 16. divizije i zajedno produžile prodor prema Bogatiću.

Neočekivano brz pad Lešnice i energičan prodor 36. i dijela snaga 16. divizije ka Bogatiću, kao i izbijanje 11. divizije u rejon sela Desnića, neprijatelju je bila ugrožena odstupnica ka Šapcu. Usled tako nastale situacije, otpor četnika je naglo slabio. Ovome je doprinijelo i prisustvo 6. proleterske divizije u rejonu Tekeriša, Vladimirača i

³¹⁶ Zbornik, tom I, knj. 12, dok. 201. Izvod iz Operativnog dnevnika štaba 1. proleterskog korpusa od 11. do 30. septembra 1944.

Koceljewa. Iako ta divizija nije učestvovala u napadu na Cer, njeno prisustvo je omogućilo energičnije napade snaga 12. korpusa, budući im je desno krilo bilo zaštićeno.

Zahvaljujući upornosti i krajnjem požrtvovanju bo-račkog i starješinskog sastava, divizije 12. korpusa u pot-punosti su izvršile svoj zadatak.

U predvečerje 26. septembra 1944. ostatke četničke grupacije na Ceru je zahvatila potpuna panika. Njene je-dinice su u neredu bježale prema Drini, ka Šapcu i Boga-tiću. Draža Mihailović, njegova Vrhovna komanda i čet-nički Centralni nacionalni komitet jedva su, u posljednjem trenutku, pobjegli prema selu Badovinci, a odatle sa osta-cima Majevičkog četničkog korpusa prebacili su se preko Drine u istočnu Bosnu. Nakon borbi na Ceru i Iverku kod nekih četničkih jedinica nastupilo je rasulo. Potpuno se raspao Kosmajski četnički korpus, a i iz drugih jedinica četnici su se u masama predavali. Samo jedinicama 11. di-vizije predalo se oko 350 četnika.³¹⁷

Ovladavši prostorom u rejonu Iverka, Cera i Lešnice, divizije 12. korpusa nastavile su gonjenje razbijenih ne-prijateljskih dijelova, prodirući u Mačvu i Pocerinu do linije sela Slatina — Dobrić — Zminjak — Badovinci. Tako je bila oslobođena teritorija zapadne Srbije, uspostavljena je veza sa snagama 3. korpusa u istočnoj Bosni, a u rejonu Krupanj — Stolice — Tekeriš, nalazila se 6. proleterska divizija. Time su stvoreni uslovi za oslobođenje preostalog dijela Mačve i Posavine, da se blokira neprijateljev garni-izon u Šapcu i uspostavi veza sa našim snagama u Sremu.

Shodno ranijoj direktivi 1. armijske grupe NOVJ,³¹⁸ štab 12 korpusa 27. septembra 1944. izdao je naređenje

si' Zbornik, tom I, knj. 12, dok. 153. Naređenje štaba 12. kor-pusa od 27. septembra 1944. štabovima divizija za oslobođenje Mač-ve i Pocerine (poglavlje Uvod u situaciju). Petar Višnjić, n/d. stra-na 168—172. Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić, n/d, strana 204—206. J. Marjanović, M. Kukulj, M. Vujović, B. Gaćeša, R. Rani-lović, n/d. str. 228 i 229.

³¹⁸ Arhiv VII, fond NOR, k. 28, reg. br. 1/4-1, Depeša Vrhov-nog štaba NOV i POJ od 15. septembra 1944.

Izbijanjem Operativne grupe divizija, 1. proleterskog i 12. udarnog korpusa na liniju Rudnik — Suvobor — Maljen — Pav-ljen — Medvednik, te oslobođenjem Arandelovca, Gornjeg Miia-novca, Ljiga, Lazarevca, Valjeva i Krupnja, Narodnooslobodilačka vojska oslobodila je veliki deo Šumadije i zapadne Srbije. Na prostoru Arandelovac — Valjevo — Krupanj, koncentrisano je

potčinjenim divizijama za oslobođenje Mačve, Pocerine i Posavine, blokiranje neprijateljskog garnizona u Sapcu, uspostavljanje veze sa Sremom, uz istovremeno vojničko i političko učvršćenje oslobođene teritorije i mobilizacije na dobrovoljnoj osnovi, s ciljem da se brojna stanja divizija popune na 6—8.000 boraca.³¹⁹

Zadatak 11. i 16. divizije bio je da dijelom snaga prodiru prema Sapcu i rijeci Savi, a deo snaga zadrže na oslobođenoj teritoriji u cilju njenog obezbeđenja i sređivanja, dok je 36. diviziji naređeno sa prostora Koviljača — Loznica — selo Klupci — selo Runjan, kontroliše prelaze na Drini, razbija zaostale četničke snage oko Malog Zvornika, održava vezu sa snagama 3. korpusa na lijevoj obali Drine, a dijelom snaga u rejonu Lešnica — Novo Selo, štiti lijevi bok 16. divizije.

U cilju izvršenja dobijenog zadatka štab 11. divizije je 28. septembra 1944. naredio 12. krajiškoj brigadi da likvidira ostatke četničkih snaga koje su se zadržale u selu Metliču, a zatim da sa tri bataljona zauzme položaje u rejonu sela Radovašnica — Dvorište, sa zadatkom sređivanja tog sektora, kontrolisanja sjevernih padina planine Cer, održavanja veze sa snagama 6. proleterske divizije u rejonu Tekeriša i obezbjeđenja eventualne prihvatnice jedinica 5. kozarske brigade, koja prodire ka Sapcu, a da jedan bataljon ostavi u selu Milini kao zaštitu divizijske bolnice.

Petoj kozarskoj brigadi naređeno je da u dvije kolone prodire prema Sapcu, uporednim pravcem, Grušić — Maove — Jevremovac — Sabac, odnosno Grušić — Metković — Varna — Velika Vranjska — Mišar — desna obala rijeke Save. Toj koloni je naređeno da likvidira ostatke čet-

osam divizija NOVJ i stvoreni uslovi za dalje nastupanje prema Beogradu, odnosno Velikoj Moravi.

Da bi snage nastavile uspješna dejstva, Vrhovni štab je 15. septembra 1944. odlučio da ih objedini tako što je formirao 1. armijsku grupu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, u čiji sastav su ušle 1. i 6. proleterska divizija, 5, 11, 16, 17, 21, 28, 36. i 37. NOU divizija. Dotadašnji štab 1. proleterskog korpusa, sa komandantom Pekom Dapčevićem na čelu preuzeo je komandu nad 1. armijskom grupom.

³¹⁹ Zbornik, t. I, knj. 12, dok. 153. Naređenje štaba 12. korpusa NOVJ od 27. septembra 1944. štabovima divizija za oslobođenje Mačve i Pocerine.

nika koji su se prikupili u selu Metković. Zadatak brigade bio je da izvrši blokadu neprijateljskog garnizona u Šapcu sa južne i jugoistočne strane, presječe komunikaciju Šabac — Orid na desnoj obali Save uspostavi vezu sa našim snagama u Sremu, vezujući se na svom lijevom krilu sa 2. brigadom 16. divizije, koja je blokirala Šabac sa zapada. Zadatak brigada koje su blokirale Šabac bio je i da poruše sve mostove na komunikacijama koje izvođe iz Šapca.³²⁰

Šabac je bio poslednji neprijateljski garnizon u sjeverozapadnoj Srbiji, koji je branilo oko 3.000 vojnika, uglavnom Nijemaca i ostaci neprijateljske grupacije razbijene u rejonu Iverak, Cer, Lešnica. Neprijateljskom garnizonu u Šapcu stiglo je i znatno pojačanje iz Rume i Sremske Mitrovice.³²¹ Neprijatelj je pokušao da izvrši proboj blokade, ali je u tome bio spriječen.

Na zauzetim položajima 11. divizija je ostala do 6. oktobra 1944. Štab 12. korpusa je 28. septembra 1944. naredio štabovima divizija da pristupe likvidaciji okupatorske vlasti na oslobođenoj teritoriji i uspostavljanju narodne vlasti. Štabovi divizija i brigada su ovlašćeni da na prostorijama na kojima se nalaze njihove jedinice, svojim naredbama ukinu okupatorske i četničko-nedićevske vlasti i da razviju punu vojnu, političku, obavještajnu i kontraobavještajnu aktivnost u cilju pravilnog tumačenja ciljeva NOB, odluka AVNOJ-a i značaj sporazuma Tito — Šubašić. Posebno je podvučena potreba pune saradnje sa partijsko-političkim radnicima i aktivistima NOP-a na terenu. Zahtijevano je maksimalno angažovanje Obavještajne službe i Odeljenja za zaštitu naroda (OZN-e) na planu pronalaženja ratnih zločinaca i drugih narodnih neprijatelja, u cilju njihovog hapšenja i predavanja nadležnim sudovima, odnosno sprečavanja njihovog ubacivanja u naše jedinice, komande mjesta i organe narodne vlasti.³²²

³²⁰ Zbornik, tom I, knj. 12, dok. 169. Naređenje štaba 11. divizije od 28. septembra 1944. štabovima 5. i 12. brigade za blokiranje Šapca i kontrolisanje sjevernih padina Cera.

³²¹ Zbornik, tom I, knj. 12, dok. 192. Izvod iz knjige primljenih depeša, štaba 1. proleterskog korpusa od 28. do 30. septembra 1944.

³²² Zbornik, tom, I, knj. 12. odk. 163. Naređenje štaba 12. korpusa od 28. septembra 1944. štabovima divizija za likvidiranje okupatorske vlasti na oslobođenoj teritoriji i uspostavljanje narodne vlasti.

Tih dana na oslobođenoj teritoriji razvila se vrlo živa politička aktivnost. U sastav 11. divizije ponovo je vraćen Mačvanski odred, čiji su borci i starješine, zajedno sa partijsko-političkim rukovodiocima 5. i 12. brigade 11. divizije ispoljili veliku aktivnost oko održavanja zborova u selima Metkovići, Varna, Mala i Velika Vranjska, Jevremovci, Desići i drugim, organizaciji narodne vlasti, a posebno uticati na dobrovoljni priliv omladine u naše jedinice i stvaranje uslova da Odred preraste u Mačvansku NOU brigadu.

U noći 5/6. oktobra 1944. treći bataljon 5. kozarske brigade je u selu Mrđenovac organizovao prihvatnicu za oko 900 omladinaca i omladinki iz Srema, koji su prešli u Srbiju kako bi stupili u jedinice NOVJ. Iz ove grupe u jedinice 11. divizije raspoređeno je oko 300 novih boraca, što je predstavljalo značajno pojačanje.³²³

Početkom oktobra 1944. znatno je ojačan 12. korpus NOVJ. Iz Srema je prešla 6. vojvođanska brigada i ušla u sastav 36. divizije, a iz rejona sela Janje u istočnoj Bosni, prešla je u Srbiju 28. slavonska divizija i ušla u sastav 12. korpusa NOVJ. Od Mačvanskog odreda i dva bataljona 11. divizije, formirana je 1. mačvanska brigada i ušla u sastav 11. divizije. Brigada je, naknadno dobila naziv 32. srpska brigada.

Naredbom štaba 12. korpusa od 2. oktobra 1944. izvršeno je postavljanje komandnog kadra u 32. brigadi.

Za komandanta brigade postavljen je Ante Mioč, do tada zamjenik komandanta 4. brigade 16. divizije, za zamjenika komandanta Mitar Polovina, do tada komandant 4. bataljona 5. kozarske brigade 11. divizije, za političkog komesara Bogdan Matijević, do tada politički komesar 2. bataljona 1. brigade 16. divizije, za zamjenika političkog komesara Radovan Oreščanin, do tada pomoćnik političkog komesara bataljona u 2. brigadi 16. divizije i za načelnika štaba Radoš Mijušković, do tada na raspoloženju u Mačvanskom odred.³²⁴

³²³ Dragoslav Parmaković »Mačvanski partizanski odred. Izdaje fond NOB Podrinja, Šabac, 1973, str. 1070—1082. Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić, n/d, str. 206/208. J. Marjanović, M. Kukulj, M. Vujović, B. Gačeša, R. Ranilović, n/d, strana 229/232. Petar Višnjčić, n/d, strana 174—175.

³²⁴ Arhiv VII (fond NOR), k. 866A, f. 7/1, dok. 12. Naredba štaba 12. korpusa NOVJ o postavljanju rukovodećeg kadra u jedinicama korpusa.

Naredbom štaba 11. divizije od 12. oktobra 1944. postavljen je komandni kadar u bataljonima 32. srpske brigade.

U 1. bataljonu: komandant Prvoslav Stojanović, zamjenik Petar Lipovac, politički komesar Drago Stevanović. Mjesto pomoćnika političkog komesara ostalo je upražnjeno.

U 2. bataljonu: komandant Pero Katić, zamjenik komandanta Milan Graorac, politički komesar Slavko Marten i pomoćnik političkog komesara Petar Stević.

U 3. bataljonu: komandant Ostoja Pralica, zamjenik komandanta Gojko Marinković, politički komesar Vlado Manojlović i pomoćnik političkog komesara Lazar Gaković.

Istom naredbom za intendanta brigade postavljen je Lazo Avdulaj.³²⁵ >;

ob
pv -f* »

o/o

³²⁵ Arhiv VII (fond NOR), k. 866A, f. 7/1, dok, 28. Naredba štaba 11. divizije o postavljenju komandnog kadra u 32. brigadi.